

Avem convingerea că *Dicționarul de comunicare* prezentat, rod al unei cercetări îndelungate, datorită bogăției de idei, precum și a modului de prezentare logică, sobră și, în același timp, accesibilă, își va îndeplini menirea cu prisosință.

Cercetătoare tenace, cadre didactice cu bogată experiență teoretică și practică – iată două calități ale autoarelor care asigură lucrării elaborate o indiscutabilă valoare teoretică și practică.

Maria ANDREI

VALERIU BĂLTEANU, *Terminologia magică populară românească*, București, Paideia, Colecția Științe sociale, 2000, 231 p.

Lucrarea cu titlul de mai sus, realizată de domnul Valeriu Bălțeanu, un studiu amplu, complex, oportun și original asupra unui segment al lexicului limbii române, neglijat sau marginalizat în ultima vreme, la noi, terminologia magică populară, a constituit, inițial, teza sa de doctorat susținută în anul 1998 la „Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași.

Urmând un plan bine conceput, echilibrat, foarte bine sistematizat, structurat în mai multe capitole, fosta teză de doctorat a domnului Valeriu Bălțeanu este o primă încercare de studiere a domeniului menționat.

Ea se deschide cu o *Introducere* (p. 5-9) în care, după ce se definește conceptul de magie, se fixează și obiectivul acesteia, și anume: pătrunderea în profunzimile universului magic prin studierea terminologiei aferente următoarelor componente ale magiei: actantul, acțiunile și practicile magice, care, după expresia autorului, constituie elementele esențiale pentru înțelegerea specificului magiei populare românești (p. 7). Necesitatea unei astfel de întreprinderi era de mult resimțită, asupra acestui fapt atrăgând atenția în mod deosebit Traian Herseni, de aceea oportunitatea unui demers ca cel al domnului Valeriu Bălțeanu ni se pare de la sine înțeles.

În realizarea unui astfel de studiu, cercetătorul are de întâmpinat o serie de dificultăți asupra cărora ne avertizează autorul însuși: după 1945 până în 1989, la noi, s-au publicat puține studii despre magie, din motivele pe care le știm cu toții, glosarele dialectale, culegerile de material lingvistic din diverse zone ale țării au eliminat în cea mai mare parte termenii ce proveneau din domeniul magiei populare românești.

Astfel, pentru a da un singur exemplu, dacă chestionarele *Atlasului lingvistic român I* și *II* cuprindeau și unele întrebări referitoare la magie, superstiții și credințe populare (cf. 1395 *descântec*, 1396 *duh*, 1397 *vrăjitoare*, 1398 *fermecătură (făcătură)*, 1399 *moroi*, 1400 *balaur* (sensul), 1401 *zmeu* (sensul), 1402 *zână*, 1403 *Nu cobă a rău (soroci, ursi)*, 1404 *Făt-Frumos*, 1405 *Țiganca deoache copiii*, 1407 *deochi (la copii)*¹; 4226 *Cum se apără contra deochiului*,

¹ Vezi *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu de Emil Petrovici și editat, în cadrul

4227 *descântă*, 4228 *vrăjitoare/vrajă*; 4229 *Farmec/farmeci, farmecă, fermecăm, să farmece*; 4230 *iazmă (duh necurat)*; 4234 *strigoi*; 4241 *mana vitelor*; 4248 *ghicitoare/cinel-cinel (începutul ghicitoarelor)*², din care au fost publicate doar câteva hărți, în *Chestionarul Noului atlas lingvistic român pe regiuni*³, nu mai figurează nici o întrebare referitoare la aceste domenii.

Dar cea mai mare dificultate constă în faptul că fenomenul magic a suferit în ultimul timp o puternică degradare, în unele zone practicile magice dispărând din universul de viață al comunităților respective. Fenomenul este, într-un fel, asemănător sau analog cu cel petrecut și în alte domenii ale spiritualității populare românești. Ne gândim în primul rând la cel al colindelor și al colindatului (cf. Monica Brătulescu, *Colinda românească*, București, Ed. Minerva, 1981, și studiul nostru, *Elemente „întunecate” în poezia populară*, din volumul *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, p. 178-204). Intrarea magiei în procesul de decădere, de involuție, de „dezagregare” sau de „abandonare” a avut ca efect, în plan lingvistic, pierderea definitivă sau căderea în uitare a multor termeni de ordin magic sau, în alte cazuri, o „demagizare” a acestora, o pierdere a sensului lor magic. Persoanele aparținând generațiilor tinere și mijlocii aproape că nu mai cunosc terminologia acestui domeniu, iar cele vârstnice constată, la rândul lor, că multe elemente ale magiei au dispărut.

De aceea, susținem că reconstituirea terminologiei acestui sector al lexicului limbii române de către domnul Valeriu Bălțeanu a fost o încercare temerară pe care autorul a trecut-o cu succes.

Din universul magiei populare constituită din mai multe categorii (actant, acțiune magică, practică magică, domenii ale magicului, instrumentar magic etc.), autorul s-a oprit, așa cum am mai menționat, asupra primelor trei, dar, de fiecare dată, când a fost necesar, a atras în discuție și elemente terminologice din celelalte categorii.

Au fost analizați peste 300 de termeni, la fiecare urmărindu-se localizarea (unde s-a putut, aria de răspândire), sensurile, variantele fonetice, derivatele, formele gramaticale (pluralul la substantivele care denumesc actanții sau practicile magice, formele sau paradigmele verbale în cazul termenilor ce denumesc acțiuni cu caracter magic), expresiile sau sintagmele care conțin termeni magici, etimologia. Mai mult, la fiecare termen, a fost consemnată și data primei atestări, indicată după cele mai recente surse documentare. Am putea spune că fiecare dintre cei peste 300 de termeni beneficiază de câte o micromonografie. Pentru realizarea acestora autorul a apelat la cele mai diverse surse, materialul fiind excerptat din lucrări de folclor și etnografie, din atlase

Institutului de Lingvistică și Istorie Literară de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, 1989, p. 54-55.

² Vezi *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu de Sever Pop și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, 1988, p. 136-137.

³ Întocmit sub conducerea lui Emil Petrovici și Boris Cazacu de un colectiv de dialectologi format din Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, Petru Neiescu, Grigore Rusu și Ionel Stan, publicat în FD, V, 1963, p. 161-271.

lingvistice, dicționare, glosare dialectale, din lucrări de etnobotanică, astrologie, texte din secolele XVI-XVIII sau XIX. A fost utilizat și material inedit, cules de autor prin anchete la fața locului din mai multe județe ale țării (Brăila, Galați, Buzău, Vaslui, Neamț, Ialomița și Tulcea).

Un binevenit și util capitol în economia lucrării îl reprezintă cel intitulat *Din istoria cercetărilor referitoare la terminologia magică populară* (p. 11-22), acesta având menirea de a permite să se stabilească cu mai mare exactitate „baza documentară” de la care pornește studiul de față și de a „evidenția elementele de noutate” (p. 11) pe care le aduce el. Magia populară românească a stat în atenția unor cercetări cu caracter etnologic purtând semnătura unor autori precum: S. F. Marian, T. Pamfil, G. Coșbuc, T. Papahagi, I.-A. Candrea, Ștefania Cristescu Golopenția, A. Gorovei, P. Caraman, Gh. Pavelescu etc., dar și a unor lingviști ca Vasile Bogrea, Ovid Densusianu sau Al. Rosetti (ultimii ocupându-se mai ales de limba descântecelor) sau ca Maria Sitaru, care are în vedere transferul terminologic din cel al magiei în cel al medicinei populare. Din trecerea în revistă a studiilor datorate cercetătorilor menționați mai sus a rezultat că un studiu lingvistic asupra terminologiei magice în întregul ei, la noi, nu s-a realizat, rămânând ca această lacună să fie suplinită de lucrarea de față.

Următoarele trei capitole sunt dedicate celor trei principale categorii de termeni magici: II. *Termeni ce denumesc actantul magic* (p. 23-40); III. *Termeni ce denumesc acțiunea cu caracter magic* (p. 41-55); IV. *Termeni ce denumesc practica magică* (p. 57-73). După un examen riguros, în fiecare capitol este stabilit inventarul termenilor aparținând celor trei categorii, iar, după o temeinică analiză a originii acestora, au fost clasificați în următoarele straturi etimologice: 1. Termeni de origine latină; 2. Termeni împrumutați (din limbile slave, din maghiară, din greacă); 3. Termeni formați pe teren românesc (prin derivare cu sufixe, cu prefixe sau prin derivare regresivă, prin compunere, conversiune, contaminare); 4. Termeni cu etimologie necunoscută.

Dacă în aceste capitole se face o prezentare detaliată descriptivă, dar și unele incursiuni în istoria fiecărui cuvânt, în capitolul al V-lea, intitulat *Sinteze* (p. 75-129), autorul ne aduce în față o serie de probleme speciale ale studiului asupra aspectelor pe care le ridică răspândirea teritorială a termenilor, semantica acestora, procesele derivaționale, faptele de ordin gramatical, expresiile și sintagmele în care intră aceștia, inclusiv în proverbe, chestiuni legate de studiul variantelor fonetice, de etimologie, de transferul terminologic și de cercetarea onomasiologică.

Capitolul al VI-lea, *Probleme ale formării și evoluției terminologiei magice* (p. 131-178), se ocupă de straturile terminologice, de relațiile în interiorul terminologiei magice, de starea actuală a terminologiei magice și de reflexele terminologiei magice românești în alte sfere.

Lucrarea mai conține o *Încheiere* (p. 179-184) pe care o putem considera drept un capitol final de *Concluzii*, un *Indice de termeni* (p. 185-193) și unul de nume (p. 195-198), care permit o rapidă consultare a termenilor discutați și a autorilor care s-au ocupat de unele probleme ale terminologiei magice populare, *Abrevieri*: a) *de cuvinte* (p. 199), b) *bibliografice* (p. 200-207), *Bibliografie* (p. 209-227), *Cuprins* (p. 229-231).

Simpla enumerare a problemelor avute în vedere de autor ne relevă marea complexitate a subiectului abordat, necesitatea tratării lui interdisciplinare, fapt ce presupune cunoștințe temeinice din mai multe domenii ale lingvisticii (fonetică, dialectologie, semantică, etimologie, gramatică istorică, formarea cuvintelor, lingvistică generală, onomastică), dar și din alte ramuri științifice (folclor și etnografie, medicină populară, astrologie, etnobotanică, antropologie etc.).

Vastele și solidele cunoștințe ale autorului din aceste variate domenii ale cunoașterii umane sunt relevate și de bogata bibliografie care a stat la baza lucrării, (vezi p. 200-227) și pe care acesta a folosit-o în mod critic.

Domnul Valeriu Bălțeanu este înzestrat cu o mare capacitate de analiză și sinteză, cu o logică stringentă a argumentației, cu un dezvoltat spirit critic. Redactată îngrijit, lucrarea dovedește că autorul stăpânește pe deplin diversele metode de cercetare, eleganță și corectitudine în exprimare, subtilitate în analiza magiei românești, de pe poziția cercetătorului limbii.

În cele ce urmează ne permitem să formulăm câteva observații și sugestii:

Despre *vâlvaș*, se spune că în Banat și Caraș-Severin, dar jud. Caraș-Severin este parte integrantă a Banatului.

Este acceptată etimologia propusă de DA pentru *bahorniță*: srb. *bahornica* „vrăjitoare”. O formă *bahornica* în sârbă nu există, ci doar *bahorica* (vezi Hasdeu, EMR, III, p. 1000, ediția Gr. Brâncuș; Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb, 1971, p. 92). Există însă o formă slovenă *bahornica*, menționată de Hasdeu, *op. cit.*. Tot Hasdeu consideră că din moment ce la sloveni există o formă *bahornica* este posibil ca și la sârbi să fi fost *bahornica*. Și după părerea noastră, cuvântul românesc este de origine sârbă, dar influențat de cele care conțineau suf. *-orniță* sau secvența *-orniță*: *paporniță*, *baborniță*, *ieporniță*, *viiforniță* etc., pentru care vezi G. Pascu, *Sufixe românești*, 1916, p. 268-270.

Vidmitoare, întâlnit în descântecelor românești din Ucraina, a fost explicat din verbul *vidmi* (?), neînregistrat în nici o lucrare lexicografică, cu suf. *-toare*. Există și o altă posibilitate mai probabilă de formare a acestuia: *vidmă*, contaminat cu *ghicitoare* sau *vrăjitoare*.

Bobelnică, înregistrat în glosarul lui G. F. Ciușanu, apare și în *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, 1990, p. 27, cu sensul „ghicitoare în bobi”, dicționar datorat Dorinei Bărbuț.

Ghețar „solomonar, grindinar” a intrat și în antroponimie (cf. N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, EA, 1963, p. 282, s.v. *Gheață*; I. Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, EȘE, 1983, p. 220, care îl explică însă de la *ghețar* „vânzător de gheață”), iar, prin intermediul antroponimiei, în toponimie: cf. *Ghețaru*, numele unui teren arabil din hotarul localității Crăciunelu de Jos, jud. Alba (vezi Vasile Frățilă, *Toponimia văii inferioare a Târnavei. Glosar*, AUT, XXXIV-XXXV, 1996-1997, p. 165).

Fapt, fapți s.m., „dezbrăcat” de marca sa magică, se mai păstrează încă pe valea Târnavelor însemnând: 1. Vierme de culoare verde ce trăiește pe pomi și prin iarbă și care, dacă se așează pe piele, produce mâncărimi. 2. Boală de piele (vezi Vasile Frățilă, *Glosar dialectal. Valea inferioară a Târnavelor*, AnLi, XXIX, 1983-1984 A, p. 285).

Bombăriță, variantă a lui *bobăriță*, înregistrată în jud. Hunedoara de ALR s.n., este explicată din *bobăriță* contaminată cu *bombăni*. Contaminarea s-a făcut însă cu *boambă* „boabă, bob” (vezi și *Dicționarul subdialectului bănățean*, IV, p. 45 și ALR s.n. I, h. 86, punctele cartografice 27, 36, 47, 67, precum și expresia: *a da (a căuta) în boambe* „a da în bobi, a ghici”, *dau în boambie*, ALR s.n., V, 1569/27, *caută-n boambie*, ib., V, 1569/76).

Zernoaică „vrăjitoare” se explică cu siguranță de la *zârnă* „plantă cu aplicațiuni medicale și magice”, dar termenul pare a fi un element de origine autohtonă, nu slavă. Hasdeu a apropiat termenul dr. *zârnă* s.f. (*Solanum nigrum*) de numele dacic de plantă *προ-δίαρνα* „Nieswurz” (*Veratrum nigrum*). Având în vedere că ambele plante sunt caracterizate de botaniști prin epitetul *nigrum*, precum și derivatul *a se zârni* „(despre plante) a se înnegri” și epitetul *zârnă* dat oilor negre, savantul român vedea în partea a doua a numelui de plantă dacică termenul „negru” și îl punea în legătură cu toponimul dac *Dierna*, *Tierna*, *Zerna*, astăzi *Cerna* (considerat slav), comparându-le cu toponimele *Zârna*, *Zârnești* etc. (vezi C. Poghiric, *TILR*, II, 1969, p. 334-335). Astfel, *zârnă*, de la care se explică actualul *zârnoaică*, ar putea fi singurul element de origine autohtonă în domeniul terminologiei magice românești.

Lucrarea domnului Valeriu Bălțeanu reconstituie, într-un fel, cu ajutorul limbii, în speță al terminologiei magice, o latură a spiritualității poporului nostru. Ea ne amintește de școala lingvistică bucureșteană creată de Ovid Densusianu, care alături studiul limbii de cel al folclorului și al etnografiei. Densusianu, colaboratorii și elevii săi (I. –A. Candrea, V. Vârcol, T. Papahagi, I. Diaconu, D. Șandru, Al. Rosetti, M. C. Gregorian etc.) au acordat atenție, unii mai mult, alții mai puțin stăruitoare, problemelor cercetării limbii în strânsă legătură cu folclorul (și etnografia) pornind de la convingerea că „preocupările lingvistice nu pot rămânea străine de materialul folcloric”, deoarece acesta reflectă obiceiurile, credințele, superstițiile, stările sociale de astăzi sau din trecutul îndepărtat, iar astfel de contingente au negreșit ecou asupra transformărilor lingvistice (Ovid Densusianu, *Probleme actuale de filologie romanică*, curs, 1926-1927, p. 35). Cităm în același sens și cuvintele lui Tache Papahagi din *Folklor român comparat*, p. 4-5: „E recunoscut astăzi de toată lumea că a studia filologicește un cuvânt nu însemnează a te opri numai asupra formei sale, căci un cuvânt nu e o simplă și întâmplătoare reunire de sunete sau silabe: un cuvânt conține sub haina sub care se prezintă și un sens. E firesc și logic, deci, ca filologia să urmărească și fondul acestui cuvânt – ceea ce, de fapt, și face, întrucât, pe cale de studii semantice, ea vine în directă și plină atingere cu evoluția istorică a sufletului unui popor cristalizat în elementele lexicale ale limbii sale” (cf. Vasile Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, p. 22).

Lucrarea domnului Valeriu Bălțeanu este valoroasă nu numai prin noutatea temei abordate, ci și prin numeroasele contribuții teoretice și metodologice, prin explicațiile noi date unor termeni, prin relevarea unor sensuri, a unor variante fonetice și gramaticale nesemnificate până acum, prin unele soluții etimologice propuse pentru prima dată.

Vasile FRĂȚILĂ